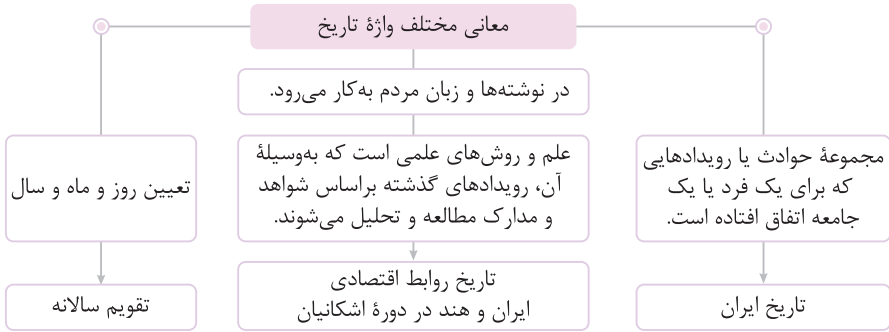

فصل اول: تاریخ شناسی؛ کاوش در گذشته

درس اول: تاریخ و تاریخ نگاری

تاریخ چیست؟

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی

الف) دور از دسترس و غیر قابل مشاهده‌اند. غیر قابل درک به صورت مستقیم؛ باید با استفاده از شواهد و مدارک آن‌ها را شناخت.

ب) تکرار ناپذیرند و قابل تجربه نیستند.

ج) مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.

نقش انسان در تاریخ

● رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجه کنش (عملکرد و اقدام) متقابل انسان‌ها با یکدیگر و با طبیعت پدید آمده‌اند.

● نهادها، جوامع، کشورها و در یک کلام — تمدن، پیامد کنش‌های فردی و جمعی انسان‌هاست.

علم تاریخ: علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.

هدف علم تاریخ: شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است (شامل تمامی جنبه‌های فکری، مذهبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنری می‌شود).

تاریخ نگاری و روش پژوهش در تاریخ

پیشینه تاریخ نگاری: علم تاریخ نگاری دارای پیشینه‌ای کهن است.

سنگ پالمو، تکه‌ای بزرگ از یک ستون سنگی یادبود به نام «سالنامه شاهی» مربوط به پادشاهی کهن مصر است که در موزه شهر پالمو (ایتالیا) قرار دارد.

حدود ۵ هزار سال پیش

زمانی که انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش روی آورد.

پس از اختراع خط

قدیمی‌ترین متن تاریخی کشف شده

سنگ‌نوشته‌ای به خط کهن مصری

قدمت بیش از ۴ هزار سال

ویژگی‌های قدیمی‌ترین سنگ‌نوشته کشف شده

حاوی نام تعدادی از فراعنه و برخی از حوادث دوران آنان

سنگ‌نوشته‌های به‌جامانده از دوران هخامنشیان و ساسانیان

نشان از توجه ایرانیان به ثبت و ضبط وقایع تاریخی دارد.

حاوی اخبار و رویدادهای مهم

سالنامه‌های دولتی ایران باستان

نمونه‌ای از دل‌بستگی ایرانیان به ثبت و نگارش سلسله حوادث تاریخی — **خدای نامه‌ها** (خدای نامک) بود که در زمان ساسانیان نوشته شد.

تاریخ نگاری در مفهوم کامل آن از قرن پنجم ق. م. در یونان باستان با ظهور مورخ بزرگی چون **هرودت** (پدر تاریخ) آغاز شد.

نکته «تاریخ هرودت» کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جا مانده از عصر باستان است که بخش عمده مطالب آن به شرح جنگ‌های ایران و یونان اختصاص دارد.

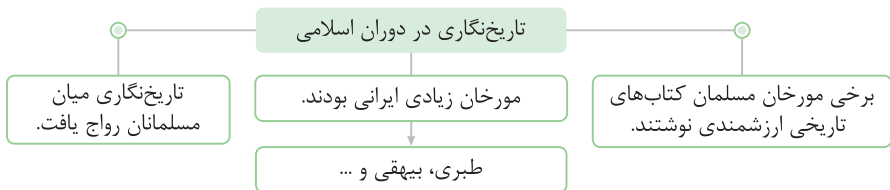
پس از هرودت، نویسندگان یونانی و سپس رومی، فن تاریخ‌نویسی را که او آغاز کننده آن بود، ادامه دادند و تکامل بخشیدند.

به عقیده برخی از پژوهشگران — **رواج** و رونق ادبیات و فلسفه بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان تأثیر مهمی داشته است.

وضعیت تاریخ نگاری در گذشته

تمرکز مورخان بر بیان حوادث سیاسی، نظامی و شرح حال فرمانروایان و عدم توجه به مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

پرداختن به تنظیم، ثبت و نگارش وقایع و عدم توجه به بررسی علل، آثار و نتایج رویدادهای تاریخی

منش: وقایع نویسانی که در خدمت شاهان و حاکمان بودند و آن‌ها را در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراهی می‌کردند. مورخان درباری به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و می‌توانستند از آن‌ها برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده کنند.

دورهٔ رنسانس (قرن‌های ۱۶ و ۱۷ م.) در اروپا سبب وقوع پیشرفت‌های فکری و علمی شد. نتیجهٔ متحول شدن تدریجی علم تاریخ و پدید آمدن شیوه‌ای نوین در تاریخ‌نگاری که اساس آن **سنجش دقیق منابع**، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان‌پردازی بود.

ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین

ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین عبارت‌اند از:

- ۱- پژوهش‌های نوین تاریخی، صرفاً به توصیف و شرح زندگانی و اقدامات فرمانروایان و امور سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه تمام جنبه‌های زندگی مردمان و جوامع گذشته مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد.
- ۲- علاوه بر ثبت و نقل رویدادهای گذشته، زمینه‌ها، علت‌ها، نتایج و آثار گوناگون حوادث تاریخی بررسی و تجزیه و تحلیل می‌شود.
- ۳- از یافته‌های علوم دیگر مانند باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، فلسفه، جغرافیا، زبان‌شناسی و گاه‌شماری استفاده می‌شود.

مراحل پژوهش در تاریخ

۱ انتخاب موضوع

معیارهای انتخاب موضوع پژوهش

- تازه بودن و تکراری نبودن موضوع تحقیق
- بررسی مسئلهٔ تازه و ارائهٔ حرف و نظر جدید
- دارای اثر و فایده بودن
- موجود بودن منابع و اطلاعات کافی در مورد موضوع تحقیق

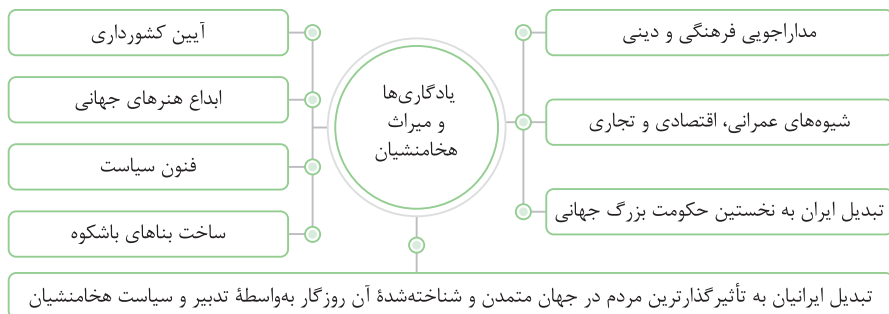
۲ تدوین پرسش‌های تحقیق

- ۱- هدف پژوهش را مشخص می‌کند.
- ۲- مانع از به بیراهه رفتن پژوهشگر از مسیر درست پژوهش می‌شود.
- ۳- در پژوهش‌های تاریخی، پرسش‌های اغلب دربارهٔ زمینه‌ها، علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها و یا نقش افراد و گروه‌های درگیر در رویدادها مطرح می‌شوند.

www.gajmarket.com

www.gajmarket.com

تبدیل ایرانیان به تأثیرگذارترین مردم در جهان متمدن و شناخته‌شده آن روزگار به‌واسطهٔ تدبیر و سیاست هخامنشیان

درس دهم: اشکانیان و ساسانیان

از سقوط هخامنشیان تا فروپاشی ساسانیان و پایان عصر باستان تاریخ ایران، نزدیک به هزار سال طول کشید.

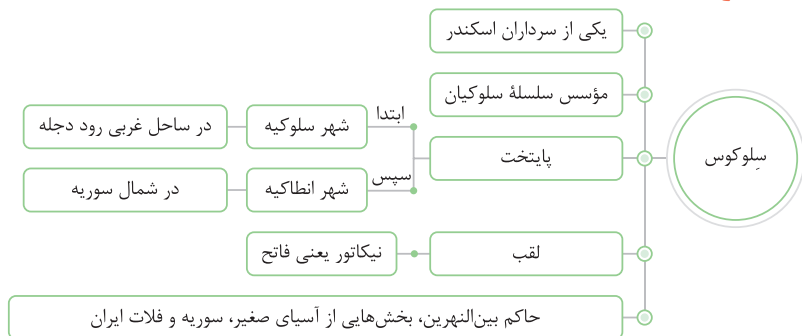
➔ اوضاع ایران پس از سقوط هخامنشیان

مردم ایران نسبت به تسلط اسکندر و سربازان مقدونی و یونانی او بر سرزمینشان ناخرسند بودند. — مقاومت‌هایی به شکل نافرمانی و شورش در مناطق مختلف ایران در برابر اسکندر و لشکریان او صورت گرفت که به دلیل پراکنده بودن نافرمانی‌ها و شورش‌ها و عدم هماهنگی و ارتباط میان آن‌ها به نتیجهٔ مطلوب نرسید.

اسکندر مقدونی

- در سال ۳۲۳ ق.م. در بابل درگذشت.
- قلمروی پهناور او توسط جانشینانش تجزیه شد.
- پس از مرگ او، جنگ‌های داخلی میان سردارانش برای به‌دست گرفتن قدرت آغاز شد.

➔ سلوکیان

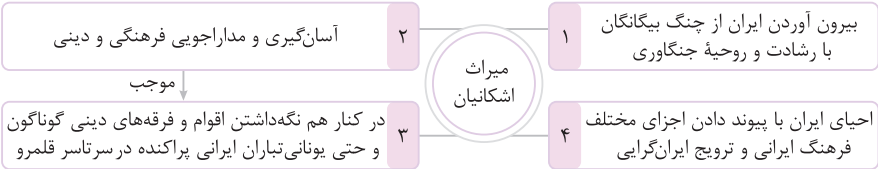

- سلوکوس و جانشینانش شهرهای زیادی را در قلمرو خود بنا کردند.
- هدف از ساخت شهرهای جدید و کوچاندن یونانیان به این شهرها — ترویج فرهنگ یونانی در ایران و دیگر متصرفات اسکندر در آسیا بود.

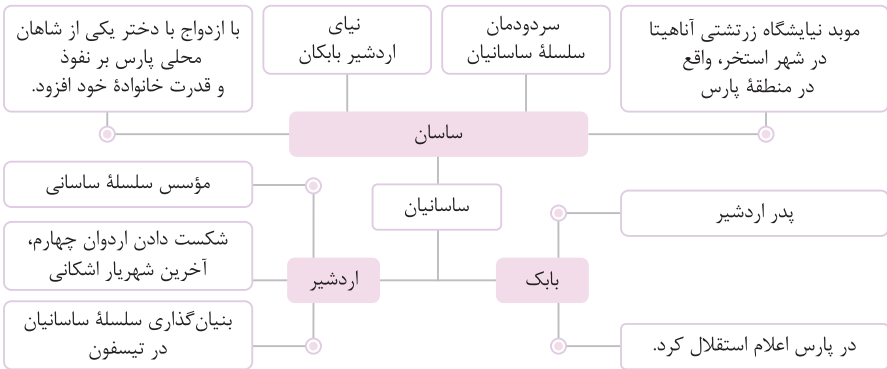

آردوان چهارم

آخرین پادشاه اشکانی نیروهای مهاجم رومی را شکست داد و آن‌ها را به پرداخت غرامت مجبور کرد. در برابر مشکلات داخلی موفق نبود — نتوانست شورش خاندان ساسانی را در فارس علیه خود آرام کند. در جنگ با اردشیر بابکان ساسانی شکست خورد و کشته شد. در نتیجه، سلسله اشکانیان از هم پاشید.

ساسانیان

نکته تیسفون در دوره اشکانی و ساسانی پایتخت بود.

تثبیت قدرت

- ساسانیان مصمم بودند به جای حکومت ملوک‌طوایفی اشکانی، حکومتی متمرکز و قدرتمند ایجاد کنند.
- هدف از این کار — اطاعت از دستورات و قوانین آنان در سرتاسر ایران بود.
- علت مخالفت برخی حاکمان محلی — نمی‌خواستند استقلال نسبی خود را از دست دهند.
- واکنش اردشیر به مخالفان — بسیاری را با جنگ بر سر جای خود نشانده و برخی را با نامه‌نگاری و ارائه دلیل‌های گوناگون همراه خود کرد.

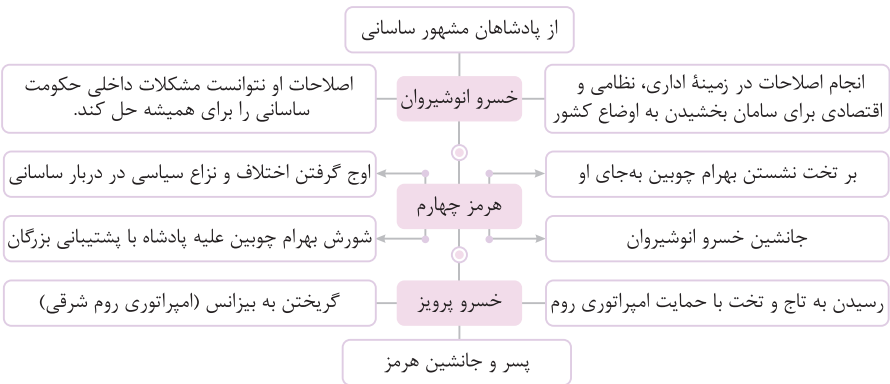
مشکلات حکومت ساسانی در خارج از مرزها — حملات پیاپی امپراتوری روم شرقی به سرزمین‌های ایرانی یورش‌های مکرر قبایل بیابانگرد به مرزهای ایران

تثبیت امپراتوری ساسانیان — با اقدامات شاپور یکم و شاپور دوم که موفقیت‌های سیاسی و نظامی بزرگی در داخل و خارج کسب کردند.

در زمان پادشاهی قباد یکم (۵۳۱ - ۴۸۷ م.) حکومت ساسانی با جنبشی اجتماعی و اقتصادی به رهبری مزدک مواجه شد.

مزدک

- معتقد به برابری مردم در بهره‌مندی از منافع اقتصادی و اجتماعی بود.
- مردم باید در زندگی از امکانات یکسان برخوردار باشند و خواهان تقسیم زمین و دارایی طبقات بالا، میان تهی‌دستان بود.
- با آن‌که پیروان خود را از ستیز با طبقات بالا منع کرده بود، اموال بسیاری از بزرگان غارت شد و کار به خشونت و افراط کشید.
- هدف قباد در حمایت از مزدک — کاستن قدرت اشراف، نجبا و موبدان و کوتاه کردن دست آن‌ها از امور کشوری
- اشراف و نجبا قباد را از پادشاهی برکنار و زندانی کردند. — قباد به قدرت بازگشت و برای حفظ موقعیت خود با مخالفان مزدک همراهی کرد.
- سرانجام مزدک — با هدایت خسرو (پسر و جانشین قباد) به مناظره ساختگی دعوت شد در پایان آن، به همراه تعدادی از هوادارانش به قتل رسید.

ساسانیان و روم

رقابت، اختلاف و دشمنی میان دو قدرت بزرگ آن روزگار، روم و ایران، در دوران ساسانیان نیز ادامه داشت. **دلیل اختلاف:** تسلط بر برخی سرزمین‌های سرحدی به‌ویژه منطقه ارمنستان با یکدیگر

هدف اصلی رومیان از لشکرکشی به ایران

- تسلط بر مسیرهای تجاری که به هند و چین می‌رسید.
- خواهان رابطه تجاری مستقیم با هند و چین بودند؛ اما شاهان اشکانی و ساسانی با آگاهی از اهمیت و منافعی که این مسیرهای تجاری برای ایران داشت، می‌کوشیدند تا مانع موفقیت رومیان شوند.

جنگ‌های ساسانیان با رومیان

- در یک جنگ **گردیانوس**، امپراتور روم کشته شد.
- در زمان **شاپور یکم** در یک جنگ **والریانوس**، امپراتور روم به اسارت درآمد.

www.gajmar-ket.com

www.gajmar-ket.com

۱ منابع غیرنوشتاری

<p>⊙ آثار برجای مانده از انسان ها و جوامع گذشته از جمله مهم ترین شواهدی اند که به مورخان این امکان را می دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند.</p> <p>⊙ مکان های تاریخی هر کدام به عنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می روند. مثال: غار خرا، کوه آخُد و دشت چالدران</p> <p>⊙ آثار و بناهای تاریخی از مهم ترین منابع و مراجع پژوهش درباره گذشته های دور و نزدیک هستند که به فهم عمیق تر و بازسازی دقیق تر گذشته کمک می کنند. مثال: میدان نقش جهان - مسجد گوهرشاد - آثار ساختمانی و معماری مثل کاخ ها و کاروانسراها، قلعه ها و برج ها - زیارتگاه ها و مقبره ها - پل ها و جاده ها - آب انبارها - مساجد و کلیساها - معابد و خانقاه ها - بنادر و اسکله ها - روستاها و شهرهای قدیمی</p>	<p>الف) محوطه ها و بناهای تاریخی</p>
<p>⊙ تمام دست ساخته های انسانی بازمانده از گذشته اعم از انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ افزارها و وسایل خانگی از منابع بسیار موثق برای مورخان هستند که نوع فرهنگ، طرز تفکر و چگونگی عقاید و آداب و رسوم پیشینیان را بیان می کنند.</p> <p>⊙ دانش های باستان شناسی، معماری و هنر اطلاعات مفیدی را برای بازآفرینی گذشته در اختیار مورخان قرار می دهند.</p>	<p>ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان</p>
<p>مطالعه روشمندان:</p> <p>⊙ افسانه ها و اساطیر اقوام در دوره های مختلف تاریخی</p> <p>⊙ خاطرات شفاهی</p> <p>⊙ انواع مختلف ادبیات عامیانه اعم از داستان های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، تخیلی</p> <p>⊙ گونه های متفاوت مثل ها، لطیفه ها</p> <p>⊙ انواع شعر نظیر دوبیتی، ترانه و لالایی</p> <p>⊙ به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف کمک زیادی می کند.</p>	<p>ج) آثار شفاهی</p>

۲ مراجع و منابع نوشتاری

قرآن کریم و حدیث و سیره از مهم ترین منابع راجع به تاریخ اسلام و قرون نخستین اسلامی بودند.

الف) کتاب های تاریخی

از مهم ترین منابع مطالعه و پژوهش در گذشته هستند که از تنوع خاصی برخوردارند. مثال:

تاریخ گزیده از حمدالله مستوفی قزوینی - تاریخ گردیزی یا زین الاخبار از ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود

گردیزی

www.gajmarket.com

www.gajmarket.com

۱- تاریخ‌های عمومی

این شاخه از تاریخ‌نگاری در ایران از قرن سوم هجری قمری آغاز شد و تا اواخر عصر فاجار تداوم یافت.

آغاز تاریخ جهان از آفرینش عالم تا شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران

تاریخ اساطیری ایران از کیومرث تا پایان دوره ساسانیان

رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی تا زمان حیات مؤلف

مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی به زبان فارسی

تاریخ طبری از محمد بن جریر طبری (۲۲۴ - ۳۱۰ ق.هـ.)

تاریخ بلعمی از ابوعلی بلعمی که ترجمه و تلخیصی از تاریخ طبری است. (از کهن‌ترین تاریخ‌های عمومی به

زبان فارسی)

جامع‌التواریخ از خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (حدود سال ۷۱۰ ق.هـ. در عهد ایلخانان)

تاریخ روضة‌الصفاء فی سیره‌الانبیا و الملوک و الخلفاء از محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند (۸۷۳ - ۹۰۳

یا ۹۰۴ ق.هـ.)

نکته در دوره صفوی، سنت تاریخ‌نویسی عمومی ادامه یافت.

۲- تاریخ‌های محلی

از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ‌نگاری و گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و

نظامی و جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

انگیزه اصلی نویسندگان این کتاب‌ها: ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و

اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی

معروف‌ترین تاریخ‌های محلی

تاریخ سیستان؛ مؤلف ناشناخته - موضوع: تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ هـ. ق.

تاریخ رویان از اولیاءالله آملی - موضوع: تاریخ رویان از قدیم‌ترین ایام تا ۷۶۴ هـ. ق.

فارسنامه از ابن بلخی - موضوع: تاریخ و جغرافیای فارس

۳- تاریخ‌های سلسله‌ای

از گونه‌های تاریخ‌نگاری است که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت.

انگیزه اصلی نویسندگان این کتاب‌ها: ادیبان و دانشمندان توسط فرمانروایان تشویق می‌شدند تا رویدادهای

دوران فرماندهی آنان را ثبت و ضبط کنند.

گسترش تاریخ‌نویسی سلسله‌ای در میان سلسله‌های محلی — ارتباط تاریخ‌نویسی سلسله‌ای با

تاریخ‌نویسی محلی

۳- قدرت و موقعیت قریش را در منطقه حجاز تضعیف کرد.

۴- پس از غزوه بدر، ساکنان آن منطقه گرایش بیشتری به رسول خدا و اسلام نشان دادند.

سال ۲ هجرت: غزوه بدر — پیروزی مسلمانان

سال ۳ هجرت: غزوه اُحد — موفقیت مشرکان

سال ۵ هجرت: غزوه خندق (احزاب) — پیروزی مسلمانان (با وجود امکانات مادی و معنوی مشرکان)

در سال‌های سوم و پنجم هجرت، سپاهی بزرگ از جنگجویان قبیله قریش و هم‌پیمانان آن‌ها به قصد جبران شکست بدر و نابودی اسلام راهی مدینه شدند. فرمانده سپاه در این لشکرکشی‌ها **ابوسفیان** بود.

۲ منافقان

آیات قرآن، کتاب‌های سیره و منابع حدیث به برخی از خصوصیات و رفتارهای منافقان مدینه اشاره کرده‌اند.

عبدالله بن ابی سردسته منافقان

گروه‌هایی از مردم یثرب برای جلوگیری از اختلافات، قصد داشتند او را به ریاست برگزینند که عملی نشد.

پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، اظهار مسلمانی کرد. ← نقش وی در بسیاری از فتنه‌ها آشکار است.

زمانی که رسول خدا تصمیم به محاصره یهودیان بنی‌نضیر گرفت، او یهودیان را

در غزوه اُحد و تبوک به همراه بارانش از سپاه اسلام جدا شد و در جنگ شرکت نکرد.

می‌کوشید انصار را علیه مهاجران تحریک کند.

۳ یهودیان

با وجود بستن پیمان صلح و اتحاد بین یهودیان مدینه و رسول خدا برخی از سران یهودی به خصوص رؤسای قبایل بزرگ آنان:

♦ علیه حکومت اسلامی کارشکنی می‌کردند.

♦ با دشمنان حکومت اسلامی به همکاری می‌پرداختند.

♦ از هیچ کوششی برای زنده کردن کینه و دشمنی میان مسلمانان دریغ نمی‌کردند.

با تداوم توطئه‌های یهودیان علیه مسلمانان:

♦ پیامبر(ص) ناگزیر از برخورد با آن‌ها طی سه لشکرکشی و محاصره نظامی، به حضور قبیله‌های پیمان شکن

یهودی در مدینه پایان داد.

♦ به فرمان الهی و در پی بهانه‌جویی یهودیان، قبله مسلمانان از بیت‌المقدس به سوی مکه تغییر کرد.

www.gajmarket.com

www.gajmarket.com

ه) حمایت مادی و معنوی برخی از خلفا، وزرا و دیگر مقامات حکومتی از عالمان و فعالیت‌های آنان سهم زیادی در رواج و رونق دانش در میان مسلمانان داشت.

علم کلاسه: شاخه‌ای از علوم اسلامی است که با تأکید بر نقل (قرآن و احادیث) و عقل به تبیین و اثبات اصول اعتقادی می‌پردازد و به شبهات مربوط به آن‌ها پاسخ می‌گوید.

اوج‌گیری فعالیت‌های علمی و فکری مسلمانان

با به قدرت رسیدن عباسیان + مشارکت ایرانیان در اداره امور خلافت — فعالیت‌های علمی و فکری مسلمانان افزایش چشمگیری یافت.

اوج این فعالیت‌ها در دوران خلفایی چون هارون الرشید و مأمون بود — مورخان نقش خاندان‌های برمکیان و سهل را در گسترش نهضت علمی و فکری این دوران بسیار مهم می‌دانند.

مهم‌ترین مراکز علمی و آموزشی: ۱- بیت‌الحکمه ۲- رصدخانه بغداد

نهضت ترجمه

• جنبش اقتباس و انتقال آثار علمی و فرهنگی تمدن‌های ایران، یونان، مصر و هند به عالم اسلامی و ترجمه آن‌ها به زبان عربی در دوره عباسیان بود.

• این نهضت — تأثیر بسیار زیادی در پیشرفت‌های علمی، فکری و شکوفایی تمدنی مسلمانان داشت.

• مشهورترین مترجمان — **حنین بن اسحاق**، **اسحاق بن حنین**، **بنوموسی** (برادران خوارزمی) و خاندان

بُختیشوع

هدف از تأسیس بیت‌الحکمه

• همواره تعدادی مترجم زبده در آن‌جا به ترجمه کتاب از زبان‌های مختلف به عربی مشغول بودند.

• صرفاً مرکزی برای تألیف و ترجمه کتاب نبود، بلکه کانونی برای گفت‌وگوی علمی و تبادل افکار هم بود.

مأمون علاقه زیادی به مباحثه و مناظره‌های علمی از خود نشان می‌داد — دانشمندان و عالمان با عقاید و اندیشه‌های متفاوت در حضور وی به مباحثه و مناظره می‌پرداختند.

تحت تأثیر تعالیم اسلام و مجموعه‌ای از امکانات و حمایت‌های مادی و معنوی در دوره نخست عباسیان، تحول فکری و علمی عظیمی میان مسلمانان ایجاد شد که پیامدهایی داشت.

نقش علمی و فرهنگی امامان شیعه

امام کاظم(ع) (۱۲۸ - ۱۸۳ ق.ه)

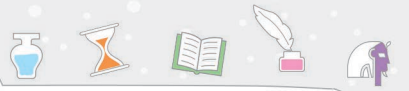
در مدینه به بیان تعالیم اسلامی و تربیت شاگردان مشغول بود.

• منع همکاری شیعیان با عباسیان

• نفی حاکمیت عباسیان با سخنرانی‌های صریح در موقعیت‌های مختلف

• دستگیری به دستور مهدی و هارون عباسی، به زندان رفتن و شهید شدن ایشان

امام رضاع (۱۴۸ ق - ۲۰۳ ق.)

هم‌زمانی زندگانی امام با خلافت امین و مأمون:

- روبه‌رو شدن مأمون در ابتدای خلافتش با برخی قیام‌های علویان و مخالفت طرفداران امین
- مأمون به منظور ۱- کسب حمایت شیعیان، ۲- مهار قیام‌های علویان و ۳- جلب اعتماد خراسانیان، امام رضاع را از مدینه به مرو منتقل و مجبور به پذیرش ولایت‌عهدی خود کرد (به تشویق فضل بن سهل).
- مأمون پس از سه سال با تغییر شرایط سیاسی، تصمیم به انتقال پایتخت به بغداد گرفت. در طی مسیر بغداد، ابتدا وزیر خود فضل بن سهل را در سرخس و سپس امام رضاع را در توس مسموم کرد و به شهادت رساند.
- فعالیت امامان بعد از امام رضاع، یعنی امام جواد (ع) (محمدتقی)، امام هادی (ع) (علی النقی) و امام حسن عسکری (ع) تا عصر غیبت امام مهدی (عج) (۲۶۰ ق.) بر پایه‌های ۱- تربیت شاگردان و یاران برجسته
- ۲- مقابله با تحریف مبانی دینی و سنت نبوی ۳- حفظ جامعه شیعی ۴- مبارزه با جریان‌های فکری و فرهنگی انحرافی در شیعه، متمرکز بود.

این امامان به دلیل مراقبت‌های شدید جاسوسان و دستگاه امنیتی خلافت عباسی، ناگزیر به اقامت در سامرا شدند.

جریان و کالت

← خلافت فاطمیان (۲۹۷ - ۵۶۷ ق.)

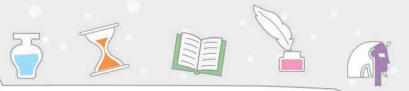
• خاندانی از شیعیان اسماعیلی مذهب

اسماعیلیه: شاخه‌ای از مذهب شیعه هستند که اسماعیل پسر امام جعفر صادق (ع) را که قبل از ایشان وفات یافته بود، امام هفتم می‌دانستند.

نکته خلفای فاطمی خود را از نوادگان اسماعیل، پسر امام جعفر صادق (ع) می‌دانستند.

تأسیس خلافت فاطمیان

- در شرایط ضعف و انحطاط خلافت عباسی، یکی از نوادگان اسماعیل پسر امام جعفر صادق (ص) به نام عبیدالله مهدی، حکومتی را در شمال آفریقا (تونس و مراکش) بنیاد نهاد که به خلافت **فاطمیان** معروف شد.
- خلفای فاطمی، مصر را پس از مدتی به تصرف خود درآوردند و شهر قاهره را به‌عنوان پایتخت خود بنا کردند تا با بغداد رقابت کنند.

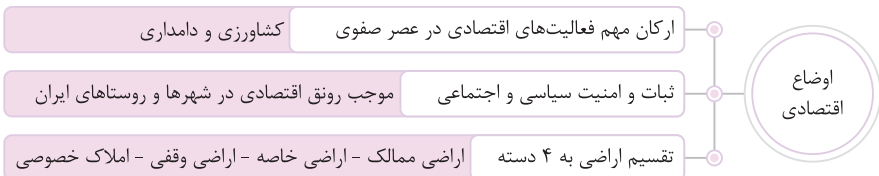
شاه سلیمان

- شدت گرفتن انحطاط و زوال صفویان
- بیگانگی با امور و اصول کشورداری
- نفوذ زیاد اعضای حرمسرا و دخالت در امور کشور (تأثیرگذار در انتخاب شاه سلطان حسین میرزا به عنوان جانشین شاه سلیمان)

شاه سلطان حسین

- به شدت ضعیف شدن حکومت صفوی
- بی‌اراده و بی‌توجه به امور کشور و متأثر از درباریان و مشاوران خرافه‌پرست و نالایق
- افزایش اختلافات و درگیری میان مقامات کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) — بی‌نظمی و اختلال در اداره امور کشور
- رکود در کشاورزی، صنعت و تجارت
- افزایش تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی — نارضایتی گروه‌هایی از مردم ایران — شورش طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار و حرکت به سوی اصفهان و تسخیر پایتخت صفوی
- شورش افغان‌ها و تسخیر اصفهان تهاجم خارجی محسوب نمی‌شد، زیرا قندهار بخشی از قلمرو صفوی محسوب می‌شد.

انواع اراضی در عصر صفوی

● در اختیار و تملک والیان ایالت‌ها	● ۱- اراضی ممالک
● تقسیم زمین‌ها توسط والیان ایالت‌ها در میان زیردستان خود	
● تعلق به شخص شاه	● ۲- اراضی خاصه
● از زمان شاه عباس، درآمد این زمین‌ها برای اداره سپاه هزینه می‌شد.	
● وقف توسط مردم یا شاه	● ۳- اراضی وقفی
● مردم برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام، زمین‌هایشان را وقف می‌کردند.	
● بسیار ناچیز	● ۴- املاک خصوصی
● در معرض مصادره	

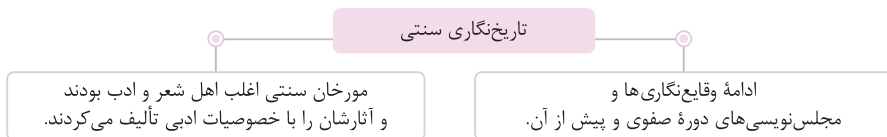
درس اول: تاریخ نگاری و منابع دوره معاصر

آشنایی با دیدگاه‌های تاریخ‌نگاری سنتی و نوین در ایران به شما در درک روش و بینش مورخان این دوره کمک می‌کند.

↪ تحولات تاریخ‌نگاری دوره معاصر

1) تاریخ‌نگاری سنتی

تاریخ‌نگاری سنتی دارای ویژگی‌هایی است که آن را با بینش و روش مورخان نوین متمایز می‌سازد.

برجسته‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی

- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی زندگی شاهان، جنگ‌ها و فتوحات
- بی‌توجهی به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم
- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی
- داشتن روحیه تملق و چاپلوسی
- تأکید بر مصنوع و متکلف‌نویسی و پرهیز از ساده‌نویسی
- بی‌توجهی به سنجش و نقد منابع

♦ میرزا مهدی خان استرآبادی، مورخ دربار نادرشاه افشار، در کتاب‌های «جهانگشای نادری» و «دزّه نادره» به شرح فتوحات نادرشاه و ستایش وی می‌پردازد.

♦ میرزا محمدصادق موسوی نویسنده کتاب «تاریخ گیتی‌گشا» — تاریخ زندیه را با اسلوبی مصنوع و دشوار همراه با تملق‌گویی از فرمانروایان زند نوشته است.

2) تاریخ‌نگاری جدید

در دوره معاصر شکل جدیدی از تاریخ‌نگاری در ایران رواج یافت که از نظر بینش و روش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.

زمینه‌های پیدایش

جنگ‌های ایران و روسیه، در زمان پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، چشم و گوش زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب گشود.

در نتیجه کنجکاو‌های آنان از زمان عباس‌میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ترجمه آثار اروپایی به تدریج آغاز شد و با تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی (چاپخانه، مرکز چاپ و نشر کتاب و روزنامه) و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه گسترش یافت.

محمدحسن خان اعتمادالسلطنه

♦ از مورخان مشهور و از چهره‌های برجسته فرهنگی عصر قاجار و رئیس دارالترجمه همایونی

♦ در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد.

نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی:

♦ ترجمه نوشته‌های تاریخی تأثیر زیادی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

♦ با گسترش فعالیت‌های علمی شرق‌شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق بستان رمزگشایی شد و اطلاعات دقیق و جدیدی درباره تاریخ ایران به دست آمد.

♦ با گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، منابع نوینی پیش روی مورخان قرارگرفت و تحولی عمیق و اساسی در تاریخ‌نگاری سنتی ایران به وجود آمد.

سر هنری راولینسون، سیاستمدار انگلیسی در عصر قاجار، نخستین شرق‌شناسی بود که با مطالعه کتیبه بیستون موفق به خواندن خط میخی شد.

انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

خاوری شیرازی

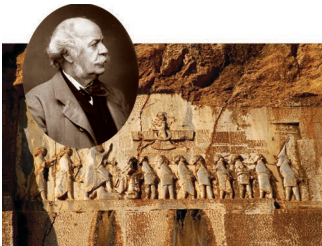
♦ از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی

♦ مورخ مشهور زمان فتحعلی‌شاه

♦ نویسنده تاریخ «ذوالقرنین»

♦ به حقیقت‌نویسی و مختصرنویسی علاقه نشان داد و به نكوهش تملق‌گویی پرداخت. او در این باره نوشته است: «تاریخ‌نگار را هم لازم است که راست‌گفتاری پیشه کند ... فرشته را دیو نخواند و دیو را فرشته

ندانند ...»

میرزا محمد جعفر خورموجی

♦ از مورخان عصر ناصری

♦ مؤلف کتاب «حقایق الاخبار ناصری»

♦ منتقد به تملق‌گویی

♦ نخستین کسی است که واقعیت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است.

محمد حسن خان اعتمادالسلطنه

♦ تاریخ‌نویسی درباری بود.

♦ با آگاهی از روش و بینش تاریخ‌نگاری اروپایی، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت.

♦ سعی کرد آثار خود را تا حدودی از پرده‌پوشی‌ها و مداحی‌های رایج مورخان رسمی دور سازد.

♦ در اثرش «صدرالتواریخ»، امیرکبیر را ستایش می‌کند.

میرزا فتحعلی خان آخوندزاده (۱۲۲۸ - ۱۲۹۵ ق)

♦ از متفکران عصر قاجار با وجود این‌که مورخ نبود، اما به شیوه علمی، تاریخ‌نویسی سنتی را نقد کرد.

♦ در رساله ایراد، شیوه تاریخ‌نویسی رضا قلی‌خان هدایت را به دو دلیل نقد کرد:

۱- استفاده از شعر در بیان رویدادها ۲- به‌کار بردن الفاظ مصنوع ادبی

میرزا آقاخان کرمانی

♦ مورخ عصر قاجار که در رواج تاریخ‌نگاری جدید گام‌های مؤثری برداشت.

♦ معتقد بود مورخان جدید اروپایی با بررسی سیر حوادث و مطالعه علل و نتایج رویدادها به قوانینی دست

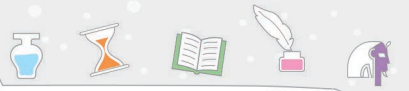
یافته‌اند که آن را «حکمت تاریخی» می‌نامند.

روش تاریخ‌نگاری جدید

● در این شیوه، تاریخ‌نویسان و پژوهشگران با استفاده از روش تحقیق علمی، بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها، رویدادهای تاریخی را ارزیابی می‌کردند و یافته‌های علمی خود را به زبانی ساده می‌نوشتند. تاریخ‌نگاران جدید تلاش می‌کردند از نتایج تحقیقات علوم باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ بهره‌مند شوند.

● گسترش مدارس جدید، تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی در دوره معاصر از عواملی بودند که به ترویج و توسعه روش پژوهش علمی تاریخ در ایران کمک شایانی کرد.

● ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی و تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان، تأثیر به‌سزایی در گسترش و ارتقای روش تاریخ‌نگاری جدید در ایران داشته است.

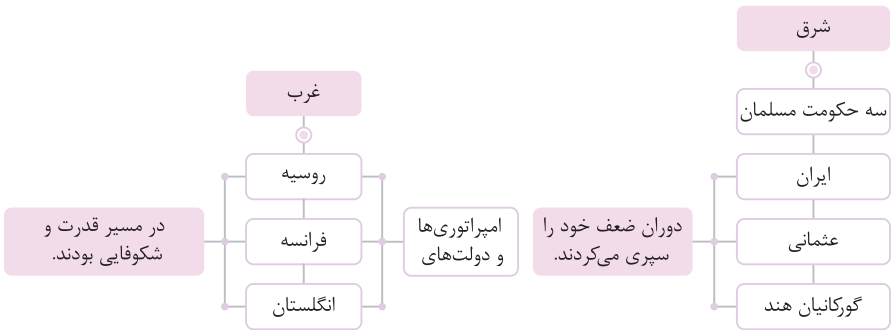
تحول بزرگ در نقاشی و نگارگری به خصوص در عصر کریم خان زند

- ۱- نقاشان تدریجاً به تطبیق هنر خود با معیارهای هنری اروپا پرداختند.
- ۲- مکتب نقاشی شیراز که در دوره مغولان شکل گرفته بود، در زمان زندیه به اوج رونق و زیبایی خود رسید و نقاشان برجسته‌ای همچون محمدصادق، اشرف و میرزاابا آثار زیبایی آفریدند.

جهان در آستانه دوران معاصر

الف) حکومت‌های مسلمان در گرداب مشکلات

در سده‌های ۱۷ تا ۱۹ میلادی دو سوی عالم وضعیت دوگانه متضادی داشت:

ضعف امپراتوری‌های مسلمان دلایل خاص خود را داشت.

۱) عثمانی، مرد بیمار اروپا

این امپراتوری در قرن ۱۸ م. بر بخش‌های وسیعی از شمال آفریقا و آسیای غربی تا اروپای شرقی حکومت می‌کرد.

همزمان با روی کار آمدن افشاریه — این دولت دورانی از ضعف را می‌گذراند.

دلایل اصلی ضعف عثمانی: ۱- گستردگی قلمرو؛ ۲- تنوع اقوام، ادیان و مذاهب؛ ۳- سیاست‌های خشن و نادرست عثمانی‌ها در برخورد با اقلیت‌های مذهبی و قومی؛ ۴- دخالت‌های زنان حرمسرا در امور کشوری؛ ۵- فساد سران سپاه.

در شرایط نابسامان — کشورهای اروپایی به‌ویژه روسیه، فرانسه، انگلستان، اتریش هر کدام برای کسب منافع و به بهانه دفاع از حقوق اقلیت‌ها، در امور داخلی عثمانی دخالت کردند که موجب ضعف بیشترین امپراتوری شد در نتیجه عثمانی در قرن ۱۹ م. **مرد بیمار اروپا** لقب گرفت.

آن‌ها در برابر هر نوع اصلاحات و حتی دستاوردهای علمی مقاومت کردند و از قبول پیشنهاد وحدت مذهبی نادرشاه و حل اختلافات مذهبی درون جهان اسلام خودداری کردند.

افول عثمانی — که همزمان با دگرگونی‌های سیاسی + شکوفایی تمدنی اروپاییان بود، تأثیر زیادی در پیشبرد سیاست‌های استعماری غرب در مشرق زمین داشت.

● هدفش از برپایی مراکز آموزشی جدید — فراهم آوردن شرایط برای سوادآموزی به فرزندان تمام اقشار مختلف جامعه بود.

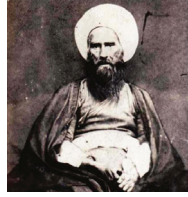
نکته مشارکت برخی از زنان فاضل در تأسیس مدارس جدید در دوره قاجار از جمله بی بی خانم استرآبادی که مدرسه دوشیزگان را به منظور تحصیل دختران در تهران تأسیس کرد (۱۲۸۵ ش.).

توجه دانش‌آموختگان مراکز علمی و آموزشی جدید نقش مؤثری در انتشار و ترویج افکار نو به ویژه تفکر مشروطه‌خواهی و حکومت قانون داشتند.

فلسفه

● در دوره قاجار، تحولی چشمگیر در فلسفه اسلامی به وجود آمد.

● ملا عبداللّه نژوی (از شاگردان برجسته ملاعلی نوری) ۱- مؤسس حوزه فلسفی تهران شد. ۲- در موضوع فلسفه دو اثر ارزشمند را به زبان فارسی نگاشت (نگارش آثار فلسفی به زبان فارسی در دوره صفویه به تدریج از رونق افتاده بود).

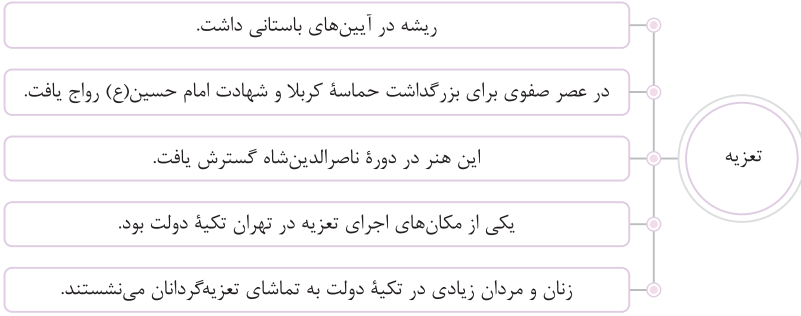
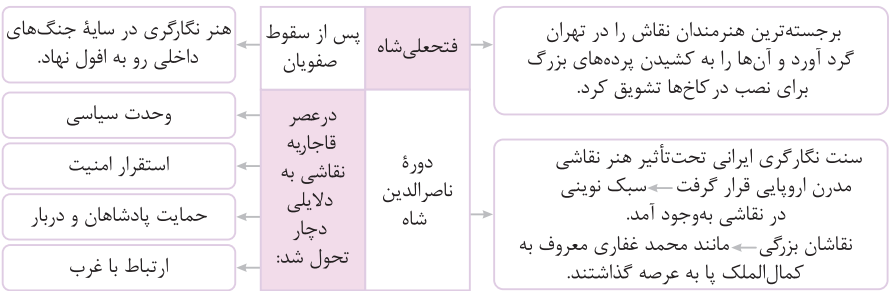

حاج ملاهادی سبزواری

حاج ملاهادی سبزواری (۱۲۱۲ - ۱۲۸۹ ق.) یکی از فیلسوفان نامدار دوره قاجار بود که کتاب «اسرار الحکم» را به درخواست ناصرالدین شاه قاجار به زبان فارسی نوشت.

هنر و معماری

نقاشی

نمایش کمدی

- در دوره قاجار نمایش‌های مذهبی، نمایش روحوضی (سیاه‌بازی) و بقال‌بازی در مراسم شادی روی حوض‌خانه‌ها، که با تخته آن را می‌پوشاندند، یا در برخی قهوه‌خانه‌ها اجرا می‌شد.
- گاهی هنرمندان با استفاده از نمایش‌های کمدی، مضامین جدی و انتقادهای سیاسی و اجتماعی را به صورت طنز به گوش مقامات می‌رساندند.

تئاتر

- این هنر به سبک اروپایی از دوره قاجار به همت دانشجویان اعزامی به اروپا، در ایران گسترش یافت.
- ساخت یک تالار نمایش در محل فعلی دارالفنون توسط میرزا علی‌اکبرخان مُزّین‌الدوله (نقاش‌باشی) به دستور ناصرالدین‌شاه
- مدتی بعد، تئاتر ملی در یکی از ساختمان‌های تهران در خیابان لاله‌زار تشکیل شد.

معماری

- سنت معماری ایرانی اسلامی در دوران سلجوقی، تیموری و صفویان از درخشش بی‌نظیری برخوردار بود.
- این هنر در عصر قاجار با توجه به شرایط اقلیمی و آب‌وهوایی و نوع مصالح ساختمانی تداوم یافت.
- پس از اختراع دوربین عکاسی — تصاویر زیادی از بناهای اروپایی توسط مسافرانی که در عصر ناصری به اروپا می‌رفتند، به ایران آورده شد.
- بسیاری از معماران ایرانی به سفارش دربار و ثروتمندان، با استفاده از برخی عناصر معماری فرنگی و با تلفیق معماری فرنگی با معماری ایرانی سبکی از معماری را در این دوره به‌وجود آوردند که در آن عناصر و ویژگی‌های معماری ایرانی و اروپایی ترکیب شده بود — بناهای «کارت پستالی»

شمس‌العماره
(کاخ گلستان) - تهران

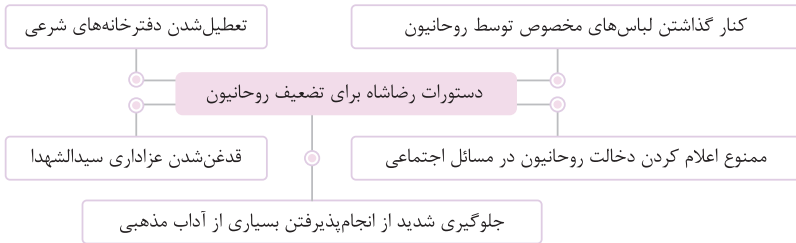
خانهٔ بروجردی‌ها
کاشان

بناهای «کارت پستالی» بیشتر به تقلید از بناهای اروپایی ساخته می‌شدند. کاخ شمس‌العماره واقع در مجموعهٔ کاخ گلستان یکی از این بناهای معروف است که به دستور ناصرالدین‌شاه ساخته شد (۱۲۸۰ ق.).

- با وجود تأثیر و نفوذ سبک‌های فرنگی بر عناصر معماری ایرانی، بسیاری از معماران می‌کوشیدند در ساخت بناها قواعد و اصول معماری سنتی ایرانی را حفظ و پاسداری نمایند. برای نمونه می‌توان به خانه‌های مجلل و با شکوهی که در برخی از شهرها ساخته شد، از جمله خانهٔ بروجردی‌ها در کاشان اشاره کرد.

نکته به تصور رضاشاه، مهم‌ترین راه پیشرفت و توسعه کشور، تقلید از غرب و اشاعه فرهنگ غربی بود.

رضاشاه پس از مسافرت به ترکیه و آشنایی با **آتاتورک**، رئیس‌جمهور ترکیه، به تقلید از او به مبارزه با همه سنت‌های اسلامی پرداخت. در این راه مأموران مخصوصی در کوچه و خیابان شهر گماشت که وظیفه داشتند به زور چادر را از سر زنان بکشند.

← شهادت مدرس

مدرس

♦ روحانی مبارز و خستگی‌ناپذیر

♦ در آرزوی نجات ایران از چنگال استبداد و استعمار

♦ در دوران نخست‌وزیری رضاخان و پس از به سلطنت رسیدن او، یگانه دشمن سرسخت و جدی وی به‌شمار می‌رفت.

وجود مدرس در تهران خطری جدی برای ادامه حکومت رضاشاه به حساب می‌آمد و رضاشاه می‌دانست که نمی‌تواند مدرس را مانند دیگر مخالفان، بدون توجه به عکس‌العمل مردم به راحتی از بین ببرد؛ از این رو در صدد برآمد که ۱- ابتدا او را تبعید کند و ۲- پس از آن که قدرت خویش را تثبیت کرد، به قتل وی اقدام کند. بدین ترتیب در مهرماه ۱۳۰۷ ش. — هجوم مأموران شهربانی به منزل این روحانی و الامقام سبب تبعید وی به خواف شد. [مدرس سال‌ها در خواف زندانی بود].

سرانجام، پس از فراهم شدن زمینه، وی را از **خواف** به **کاشمر** بردند و پس از مدت کوتاهی در ۱۰ آذر ۱۳۱۶ ش. او را در همان‌جا مسموم کردند و به شهادت رساندند.

← رضاشاه و سیاست گرایش به آلمان

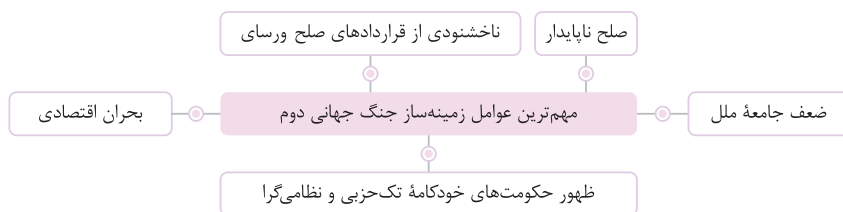
همزمان با آغاز سلطنت رضاشاه، انگلیسی‌ها تصمیم گرفتند با تقویت کشور آلمان که همچنان گرفتار مصائب جنگ جهانی اول بود، کمی از مشکلات اقتصادی کشور یاد شده بکاهند. در نتیجه با این همکاری، مانع از افتادن آلمانی‌ها به دام کمونیسم شدند.

از نظر انگلیسی‌ها بهترین راه مساعدت به آلمان در این شرایط — دستور دادن سیاستمداران انگلیسی به رؤسای کشورهای تحت سلطه خویش برای فراهم ساختن امکان فعالیت‌های تجاری و صنعتی آلمان در این کشورها بود به همین دلیل رضاشاه درهای کشور ایران را به روی سرمایه‌های آلمانی گشود.

درس هشتم: جنگ جهانی دوم و جهان پس از آن

جهان در فاصله دو جنگ بزرگ

در فاصله میان دو جنگ، جهان و به ویژه کشورهای اروپایی گرفتار مسائل و مشکلات بزرگی شدند که زمینه را برای جنگ جهانی دوم فراهم آورد.

صلح ناپایدار

پس از پایان جنگ جهانی اول و امضای پیمان‌های صلح ورسای — چنین به نظر می‌رسید که اروپا و سایر نقاط دنیا در حال ورود به عصری از ثبات، صلح، دوستی و آرامش بین‌المللی هستند، اما پیمان‌های مذکور خیلی از دولت‌ها را راضی نکرد. آلمانی‌ها که پیمان صلح ورسای را تحقیرآمیز و ناعادلانه می‌دانستند، از همان ابتدا در صدد تغییر یا لغو آن برآمدند.

ضعف جامعه ملل

هدف از تشکیل جامعه ملل:

- ◆ کمک به حل و فصل اختلافات کشورها
- ◆ جلوگیری از دشمنی و جنگ میان دولت‌ها
- اما جامعه ملل قدرت کافی برای تحقق این هدف و تصمیماتش ضمانت اجرایی لازم را نداشت.
- حضور نداشتن برخی از کشورها در این نهاد بین‌المللی نقش مهمی در ناکامی آن داشت:
- ◆ آمریکا که خود پیشنهاد تأسیس جامعه ملل را داده بود، به عضویت آن در نیامد.
- ◆ شوروی نیز عضو این نهاد جهانی نشد.
- ◆ آلمان و ژاپن هم که عضویت داشتند، با خروج از آن موجب بی‌اعتباری بیشتر جامعه ملل شدند.

بحران اقتصادی

یکی از مسائل مهم جهان و به خصوص اروپا در دوران پس از جنگ جهانی اول — بازسازی ویرانی‌های ناشی از جنگ + ایجاد رونق و رفاه اقتصادی

● برخی از کشورها مانند انگلستان به اتکای منابع خود و ثروت مستعمراتشان تا حدودی از عهده این کار برآمدند اما بسیاری دیگر با مشکلات شدیدی مانند رکود و تورم روبه‌رو شدند.